

De betekenis van de andragologie voor de problematiek van deze tijd

Voordracht gehouden op de bijeenkomst van 7 oktober 2006

Peter B. Defares

Als men de ietwat gewaagde stelling verkondigt, dat de andragologie een belangrijke bijdrage kan leveren om de problemen van deze tijd mede op te lossen, doet men er goed aan eerst naar de fundamentele van het vakgebied te kijken.

De term fundamenteel lijkt niet slecht gekozen, als men althans de uitgangspunten die de vader van de andragologie Ten Have onvermijdelijkerwijs bij de discussie betreft. Ten Have spreekt immers als hij het skelet van het gebouw van de andragologie optrekt over de basis – disciplines van de andragologie, die hij dan ook in de onderbouw positioneert. Zeer belangrijk in dit kader is, dat hij de Psychologie en de Sociologie als zeer fundamentele hulpwetenschappen noemt en deze beide disciplines rechtstreeks verbindt met een hogere etage van het andragologische bouwwerk, waar met name de algemene en speciale probleemkunde zijn gepositioneerd. Als men zijn architectonisch ontwerp goed leest, staat daar nog iets belangwekkends. De axiologie, bij uitstek het kenmerk van de andragologie, opereert op basis van een normatieve doelstelling en kan volgens Ten Have alleen effectief functioneren als elke beslissing die op theoretische gronden uiteindelijk moet leiden tot een interventie voortdurend voeling houdt met de psychologie en de sociologie. De betekenis van de sociologie en psychologie werd indertijd in een klassieke schematische analyse samengevat door Secord en Backmam. De sociale structuur oefent een sterke invloed uit op de interactie van het subject met anderen, bepaalt de aard van de rollen die men ten aanzien van anderen demonstreert en bepaalt de wijze hoe anderen het individu bejegenen. De sociale structuur op te vatten als het macro-niveau is van betekenis voor stabilisatie van gedrag waarbij via een wisselwerking congruentie optreedt tussen het zelf, gedragingen van de persoon en interpersoonlijke omgeving, respectievelijk op het micro- of meso-niveau.

Het valt niet te ontkennen, dat bij het streven naar oplossingen voor maatschappelijke problemen, die zich op grote schaal in de samenleving voordoen, deze problematiek steeds dient te worden gezien vanuit een (sociaal)psychologisch en sociologisch perspectief. Het op interactieve wijze vervlechten van beide disciplines wordt echter vaak verhinderd omdat over en weer de vak kennis ontbreekt en men de grenzen van het eigen vakgebied maar zelden overschrijdt. Het is de andragologie, die deze notie expliciet in haar curriculum heeft opgenomen. Er werd dan ook terecht zeer veel ruimte ingeruimd voor inzichten die zijn ontleend aan de genoemde vakgebieden.

Bewustwordingsproblematiek

Er is nog een aspect dat in de andragologie van grote relevantie is voor het effectief bestrijden van sociaal-maatschappelijke problemen en dat meer dan in andere disciplines een plaats heeft gekregen. Dit betreft een problematiek die binnen de andragologie tot controverses heeft geleid, maar wellicht het beste is te karakteriseren als het doordenken van de mate van bewustzijn die het cliëntensysteem over de eigen situatie heeft of weet te verkrijgen. Er waren andragologische stromingen, die ook lange tijd in Amsterdam dominant waren, die geneigd waren op ideologische gronden de maatschappelijke slachtofferrol te betrekken bij het bewustwordingsproces hetgeen inhield dat interventies ook betrekking dienden te hebben op het bevorderen van een verhoogd bewustzijn bij het cliëntensysteem, dat men in een door het sociaaleconomische systeem gedetermineerde maatschappelijke onderdogpositie verkeert, d.w.z. als gevolg van de overheersing door de heersende elite. Zoals bekend kwam deze visie voort uit de marxistisch georiënteerde kritische maatschappijleer. Geheel afgezien van ideologie kan explicitering van het bewustzijn over de eigen situatie echter op zuiver psychologische gronden wel degelijk bijdragen tot het welzijn van het cliëntensysteem. In het bijzonder bij degenen, die thans als de onderklasse worden aangeduid. Anders gezegd datgene wat indertijd werd gekarakteriseerd als vals bewustzijn (verhulling van onderdrukking en uitbuiting) is ook op constructieve wijze op basis van een realistische analyse op een nieuwe wijze te benutten. Men kan zich ervan bewust zijn, door de elite benadeeld te zijn en tegelijkertijd zich ook ervan bewust zijn welke consequenties dit heeft gehad voor de eigen situatie en vervolgens het inzicht verwerven, dat deze bewustwording een nuttige tussenstap is om op constructieve wijze de eigen ontwikkeling in puur psychologische zin te bevorderen. Door op bewuste wijze te voorzien hoe men in een maatschappelijke randpositie is geraakt en welke

consequenties dit heeft gehad voor het eigen gedrag en de visie die men ten aanzien van de omringende maatschappij heeft ontwikkeld, kan een constructief veranderingsproces op gang gebracht worden die de emancipatie van het individu bevordert. Een aanvullende noodzakelijke voorwaarde om een dergelijk veranderingsproces tot stand te brengen is echter de verwerking van rancunes, teleurstellingen en gevoelens van maatschappelijke isolatie.

De problematiek rond integratie

Wat heeft dit alles te betekenen voor de rol van de andragologie voor het oplossen van actuele problemen van de Nederlandse samenleving. Een der meest in het oog springende probleemgebieden betreft de integratie van migranten.

Een actuele problematiek rond integratie heeft betrekking op de positie van jongeren uit de tweede en derde generatie.

Pedagogen en psychologen zijn er sterk toe geneigd deze problematiek aan te vatten door interventieprogramma's te realiseren, die hoofdzakelijk gericht zijn op het geven van pedagogische adviezen, het geven van taalcursussen en het op gang brengen van gedragstherapeutische interventies. Daarnaast worden ook rigoureuze disciplinaire maatregelen toegepast. Uiteenlopende categorieën die hierbij worden betrokken, bijvoorbeeld ouders en kinderen worden meestal afzonderlijk aan behandelingsstrategieën onderworpen. De andragologie beschikt in principe over een begrippenarsenaal om de uiterst gecompliceerde problematiek van de integratie op zinvolle wijze te analyseren en op grond van een dergelijke analyse vervolgens voorstellen te doen om integratie te bevorderen.

In de eerste plaats is het van belang in het oog te houden dat het object van de andragologie in formele zin erop gericht is een onbevredigende situatie op te heffen en daarvoor in de plaats blijvend een toestand van verhoogd welzijn te realiseren. Het gaat immers om het op gang brengen van veranderingen bij volwassenen waarbij wordt uitgegaan van een diagnose van de problematische toestand die schadelijk is voor het welzijn in de richting van een wenselijke toestand, die pretendeert het welzijn van de betrokken individuen te bevorderen.

Om te verduidelijken hoe de andragologie op operationele wijze zou kunnen bijdragen tot het bevorderen van integratie, is het noodzakelijk de positie van de eerste generatie migranten te schetsen. Het betreft in vrijwel alle gevallen, laag tot zeer laag opgeleiden, die na het ervaren van een cultuurschok genoodzaakt waren om zich te handhaven in een voor hen vreemde omgeving. De sociale en emotionele gevolgen voor de betrokkenen zijn veelvuldig aan de orde gesteld. Er werd geconstateerd dat er een sterke neiging bestaat zich op vertrouwde waarden te richten en veelal meer dan in het thuisland kracht en inspiratie te ontleen aan de eigen geloofsbeleving. In een artikel samen met Hein Jaanus dat als titel had: "Psychologische Bijdragen aan de Andragologie" hebben wij er indertijd op gewezen, dat een sociaal-genetische analyse zinvol is in de fase die in de Andragologie wordt gekenschetst als de diagnostische fase. De genetische, structurele analyse mondde in ons artikel uit in het maken van de volgende onderscheidingen: culturele factoren verwijzend naar waarden en normen die voor de betreffende groep in algemene zin kenmerkend zijn. En daarnaast de aanwezigheid van intermediaire psychologische processen, die in dienst staan van het streven van elk individu om zoveel mogelijk de eigen stabiliteit te waarborgen en of stress te voorkomen.

Met het oog op een andragologisch georiënteerde aanpak van de integratie-problematiek zou dit kunnen betekenen dat de agoog in groepsverband een bewustzijnsproces op gang brengt. Het lijkt verstandig dat de andragoloog bij het uitoefenen van zijn agogische activiteiten in eerste instantie als coach optreedt en dat leden van de betreffende groep, bijvoorbeeld met een Hbo-opleiding, het feitelijke contact met het cliëntstelsel onderhouden. Veel zal kunnen worden gerealiseerd in groepsverband. Dit laatste is van belang omdat de groepsaffiliatie het individu beschermt. In dit kader kan men, toegelicht met visueel materiaal, laten zien hoe indertijd de rekrutering van de toekomstige gastarbeider plaatsvond. In retrospect kan men in herinnering brengen wat de motieven waren om op verleidelijke voorstellen in te gaan met voorbijgaan van bewustwording over de consequenties voor de eigen situatie, het gezin en de toekomst. Een dergelijke bewustwording kan ertoe bijdragen dat een herkenning plaatsvindt die de bereidheid vergroot reflexief naar de eigen situatie te kijken en zich er

ook van bewust te worden. Dat men ter zelfbescherming zich, meer dan nodig is op het eigen bastion heeft teruggetrokken. Aangezien de eigenlijke problematiek van de integratie vooral bij de rebellerende jeugd wordt aangetroffen, kan men de ouders, in het bijzonder de vader ook tot het inzicht brengen dat de problematische opvoeding mede het gevolg is geweest van de eigen sterke geneigdheid om zich van de nieuwe omgeving af te keren.

Van groot belang in dit kader is dat de ouders zich ervan bewust worden dat hun eigen gedrag de problematiek van hun kinderen aanmerkelijk complexer heeft gemaakt.

Dit temeer omdat de ontsporing niet alleen aan de wandaden van de kinderen wordt toegeschreven, maar wordt gezien als een artefact van de maatschappij waarin de kinderen verkeren. Autoritaire bestraffing van kinderen komt dan niet alleen voort uit een in het land van herkomst verworven straftraditie, maar bevat een element van rancune, die op de eigen kinderen wordt afgereageerd. Een dergelijke bewustwording kan eventueel worden ondersteund door moderne aan de psychologie ontleende in groepen te realiseren behandelingstrategieën.

In dit kader is het van belang erop te wijzen dat een door mijzelf ontwikkelde innovatieve methode voor de behandeling van psychotrauma's: de Respicon Simultane Respiratoire Desensitisatie effectief is gebleken om ernstige trauma's in zeer korte tijd op te heffen. Deze methode wordt als weinig belastend ervaren en kan ook voor de desensitisatie van ernstige frustraties en daarmee samenhangende boosheden (o.a. naar aanleiding van vernederingen) worden toegepast. In principe is het mogelijk deze methodiek ook in groepsverband te realiseren. Een vruchtbare samenwerking van andragologisch georiënteerde wetenschappers met psychologen is dan ook in dit verband zeer wel denkbaar.

In het artikel samen met Hein Jaanus hebben wij een onderscheid gemaakt tussen het macro-, meso- en micro-niveau en erop gewezen dat het macro-niveau, het micro-niveau, via het meso-niveau beïnvloedt. Met het oog op de hier geschetste problematiek verwijst het macro-niveau naar de sociaal-maatschappelijke waarden, die de migrant in het land van herkomst heeft verworven. Geheel afgezien van wat wij hiervoor aanduiden, namelijk de effecten die de migratie-ervaring uitoefent op de verenging van waarden, was de migrant door de macro-structureel gedragen waarden van het land van herkomst in sterke mate gevormd. Deze waarden zijn van invloed geweest op de wijze waarop de ouder als opvoeder optreedt. Ten aanzien van de wijze waarop men geneigd was met de eigen kinderen om te gaan kan men een nadere onderscheiding onderkennen ten aanzien van de manier waarop het ouderlijk gezag wordt uitgeoefend. In feite is er in veel gevallen sprake van positioneel uitgeoefende macht gekoppeld aan de formele positie van de autoriteit, waarbij primair het handhaven van orde van gelding is.

Bezie men de disciplinaire opvoedingsstijl, in het bijzonder bij degenen waarbij ernstige problemen optreden, dan staat de gedragscontrole door de ouders op de voorgrond. Gedragsregels worden veelal dwingend opgelegd, in het bijzonder de daad niet de motivatie telt.

Beschouwt men de wijze van communiceren bij de probleemgroepen, dan is er in veel gevallen sprake van de beperkte code: wenselijk gedrag dat van het kind wordt verwacht wordt geformuleerd in de vorm van bevelen waarover geen discussie mogelijk is. In plaats van discussie zal bij geconstateerde ongehoorzaamheid veelal worden overgegaan tot kastijding. Bezie men de persoonlijkheidsstructuur in dergelijke gevallen dan is er sprake van een weinig gedifferentieerd bewustzijn, die de trekken vertoont van de zg. autoritaire persoonlijkheid, waarbij normrigiditeit centraal staat. Als men beseft dat de migratie-ervaring zelf zoals hiervoor werd geschetst de wijze waarop de ouders met hun kinderen omgingen nog had gecompliceerd, dan is het niet verwonderlijk, dat de ouder die eerst te goedertrouw was maar belast door eigen frustraties, zijn pogingen opgeeft als hij waarneemt dat zijn kind rebellerend a-sociaal gedrag vertoont en oncorrigeerbaar lijkt te zijn. Men trekt zich terug en schuift de verantwoordelijkheid niet alleen naar het kind toe maar ook naar de verderfelijke maatschappij, waarin het kind opgroeit en waarvan het ten dele de waarden en de daarvan afgeleide gedragingen heeft overgenomen en die de ouder een gruwel zijn geworden.

Wij hebben verdedigd dat een agogische interventie die is gebaseerd op een andragologisch geïnspireerde diagnose in de eerste plaats gericht dient te zijn op het vergroten van de bewustwording en het op gang brengen van desensitisatie van belastende ervaringen. Desensitisatie is uiterst belangrijk

en kan niet alleen bij de ouders worden toegepast, maar kan ook bij de kinderen betrekking hebben op gevoelens van machteloze boosheid tegenover een ouder die niet voor discussie ontvankelijk was en zijn toevlucht nam tot lijfelijke bestraffing. Andragologen en psychologen kunnen ook hier in een team samenwerken. In het verlengde hiervan kan een leerproces op gang worden gebracht door middel van voorbeeldleren (modeling) om een meer gedifferentieerde vorm van communicatie aan te leren. Agogische interventies die erop gericht zijn andere vormen van communicatie te verwerven, bijvoorbeeld niet bevelen maar wijzen op de wenselijkheid van bepaalde gedragingen omdat dit bij kan dragen tot het welzijn van alle betrokkenen, kunnen eveneens in groepsverband worden gerealiseerd. De tweede en de derde generatie wordt in de meeste publicaties gekenschetst als degenen die in een zeer moeilijke tussenpositie zijn terecht gekomen. De problematische opvoedingssituatie is in het bijzonder van gelding voor jongens. In principe zou het opgang brengen van een verhoogd bewustzijn over de eigen situatie ook van nut kunnen zijn bij kinderen. De andragologie is echter per definitie slechts bevoegd op te treden bij personen, die volwassen zijn of als zodanig kunnen worden beschouwd. Een belangrijk beletsel om kinderen die sociaal-problematisch gedrag vertonen te benaderen is, dat zij zodanig in protest zijn, dat de ontvankelijkheid voor de interventie van hulpverleners vrijwel uitgesloten lijkt. De andragologie is zoals gezegd ook niet bevoegd zich met deze jongeren in te laten en voor zover corrigerend wordt opgetreden, zal dit in de praktijk geschieden door justitiële instanties, pedagogen en andere jeugdhulpverleners. Het valt echter te verdedigen dat in deze tijd een adolescent van 16 jaar in feite als een volwassene kan worden beschouwd. Dit biedt perspectief voor de andragologie. In het bijzonder bij problematische jongeren, die veel overlast hebben veroorzaakt, maar nog niet in een onomkeerbaar crimineel milieu zijn beland, zijn effectieve interventies mogelijk. Het zou te ver voeren in dit kader hierop in detail in te gaan. Laat ik volstaan met aan te geven, dat zowel procedureel als inhoudelijk een soortgelijke werkwijze kan worden betracht als bij de hiervoor geschetste volwassenen. Dit omvat de volgende aspecten: het in groepsverband door geschoolde hulpverleners uit de eigen groep op gang brengen van bewustwordingsprocessen, desensitisatie van belastende emoties en omvorming van de restricted code als communicatie-medium via modelleren. Het lijkt geen twijfel dat de problematiek van de integratie uiterst gecompliceerd is en in hoge mate samenhangt met het bieden van maatschappelijke kansen aan deze jongeren en het achterwege laten van stigmatisering. Mijn betoog had tot doel te schetsen hoe ook de andragologie een bijdrage kan leveren om dit klemmende sociale probleem nader tot een oplossing te brengen. Ik heb gezegd.